

УДК 821.161.3

А.М. МАКАРЭВІЧ

АЦЭНКІ ТВОРЧАСЦІ В. ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА НА РУБЯЖАХ СТАГОДДЗЯЎ (ДРУГАЯ ПАЛОВА XIX – ПЕРШАЯ ТРЭЦЬ XX ст.)

Аналізуюцца паказальныя, характарыстычныя назіранні, высновы адносна творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча, зробленыя на рубяжы XIX – XX ст. Такі агляд дазваляе прасачыць працэс асэнсавання значнасці спадчыны Беларускага Дудара для нашай культуры і выніковасць гэтага працэсу ў кантэксце гістарычнай рухомасці твораў гэтага пісьменніка. Супастаўляюцца, аналізуюцца крытычныя ацэнкі твораў В. Дуніна-Марцінкевіча, яго грамадзянскай пазіцыі, зробленыя такімі пісьменнікамі, як Ул. Сыракомля, Ф. Багушэвіч, Ядвігін Ш., Я. Купала, М. Гарэцкі.

Беларускімі пісьменнікамі, літаратуразнаўцамі, метадыстамі ацэньваліся розныя аспекты літаратурна-культурнай дзейнасці В. Дуніна-Марцінкевіча: яго грамадзянская пазіцыя як мастака, мастацкія асаблівасці і значэнне твораў на беларускай і польскай мове, асаблівасці сэнсаўтварэння і гістарычная рухомасць твораў і інш. Гісторыка-літаратуразнаўчы агляд крытычных выступленняў XIX ст. і найбольш значных даследаванняў творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча ў XX ст. прадстаўлены Я. Янушкевічам у кнізе “Беларускі дудар: Праблемы славянскіх традыцый і ўплываў у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча”, а таксама ў аглядавым раздзеле “Літаратуразнаўства і літаратурная крытыка Беларусі ад вытокаў да пачатку XX ст.” (аўтар – Г. Кісялёў) з “Гісторыі беларускай літаратуры XI – XIX ст. (т. 2, Мінск, 2007).

У дадзеным жа артыкуле звернем увагу на паказальныя, характарыстычныя назіранні, высновы адносна творчасці аўтара “Ідыліі”, зробленыя на рубяжы стагоддзяў. Такі агляд дазваляе прасачыць працэс асэнсавання значнасці спадчыны Беларускага Дудара для нашай культуры і выніковасць гэтага працэсу ў кантэксце яго гістарычнай аб’ёмнасці.

Творы В. Дуніна-Марцінкевіча, асабліва на беларускай мове, адразу пасля выхаду ў свет выклікалі неадназначнае стаўленне да іх з боку іншых пісьменнікаў. Аб гэтым сведчаць, напрыклад, артыкулы Ул. Сыракомлі, надрукаваныя ў “Gazecie Warszawskiej” (1855 – 1861) у сувязі з выходам у свет у Мінску кніг В. Дуніна-Марцінкевіча “Нарон” (“Гапон”), “Wieczernice i Obłakany” (“Вечарніцы і Апантаны”), “Ciekawys? – Przeczytaj!” (“Цікавішся? – Прачытай!”). Асноўным прадметам ацэнак была мова “*живая, маляўнічая і натуральная*” [1, с. 297], стыль твораў, выкарыстанне ў іх “народных прыказак” – “*неацэннага матэрыялу для рознага роду народных даследаванняў*” [1, с. 295]. Вынікі літаратурнай дзейнасці В. Дуніна-Марцінкевіча выклікалі таксама палеміку адносна таго, ці заслугоўваюць увагі чытача творы на беларускай мове, а значыць, ці мае права на існаванне мастацкая літаратура на гэтай мове. Нягледзячы на некаторыя крытычныя заўвагі адносна грамадзянскай пазіцыі пісьменніка, напрыклад, у “Гапоне” (“*Сёння несвоечасовым з’яўляецца падаграванне старой непрыязні паміж грамадскімі класамі*” [1, с. 310]), Ул. Сыракомля вызначае творы “народнага паэта” як “*феномен*”, “*варты ўвагі з таго менавіта погляду, што Марцінкевіч, першы ўзяўшы ў свядомыя рукі беларускую дуду нашага народа, здабыў з яе песню, якую народ разумее, а хатняе рэха паўтарыла*” [1, с. 307].

Аднак у канцы XIX ст. у “Градмове” да зборніка “Смык беларускі” (1894) Ф. Багушэвіч дае іншую ацэнку творах В. Дуніна-Марцінкевіча (“<...> ўсе як бы

смеючыся з нашага брата пісаны <...>” [2, с. 65]¹), з якой пэўным чынам пераклікаюцца некаторыя з катэгарычных высноў М. Гарэцкага, зробленых у 1924 г. у працы “Беларускі тэатр у палове XIX веку (драматычная творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча)”. Але паміж гэтай ацэнкай Ф. Багушэвіча і высновамі М. Гарэцкага былі, акрамя іншых, і ўспаміны Ядвігіна Ш. (“В. Марцінкевіч у практычным жыцці”, 1910), высновы М. Багдановіча (“Белорусское возрождение”, 1914), Янкі Купалы (“Залёты», аперэтка Вінцука Дуніна-Марцінкевіча”, 1915). Высновы гэтых пісьменнікаў таксама вызначаліся дастаткова негатыўнай катэгарычнасцю, што абумоўлена, на наш погляд, арыентацыяй на грамадскія задачы часу, у якім жылі гэтыя пісьменнікі, – задачы нацыянальнага адраджэння.

Ядвігін Ш. у згаданых вышэй успамінах адзначаў, што В. Дуніна-Марцінкевіча “любілі і шанавалі яго акалічныя сяляне і суседзі, але з пісаннем сваім, з думкамі сваімі [ён. – А.М.] запраўся ў каморку”. Далей зроблены высновы аб тым, што пісьменнік “справу беларускага адраджэння зачэпіў”, аднак “з месца яе не скрапуў”, бо, як вызначана аўтарам вышэй, “не меў адвагі беларускую ідэю прыпасаваць да жыцця і дзеля таго не змог пацягнуць за сабой большага гуртка блізкіх сабе людзей” [3, с. 297, 298]. Гэтыя высновы Ядвігіна Ш., які вывады М. Гарэцкага адносна беларускага адраджэння XIX ст., сведчаць аб тым, што ідэя нацыянальнага адраджэння, якая была даволі пашыранай і папулярнай у пачатку XX ст., праявілася на XIX ст. Пры гэтым пісьменнікі, імкнучыся адшукаць падмацаванне ёй прыкладамі прымяняльна да XIX ст., не знаходзілі іх на грамадска-нацыянальным, творчым канцэпцыйным узроўні (урэшце аб’ектыўна гэтага і не магло быць). У той жа час адным з першых, хто наблізіўся да такой ідэі, быў В. Дунін-Марцінкевіч, таму і яго грамадзянскія арыентацыі, і творчасць аналізаваліся з пазіцыі, паводле поглядаў крытыкаў, павіннага быць. Аднак жа таго, што мелася быць, крытыкі не знаходзілі (альбо амаль не знаходзілі) у творах В. Дуніна-Марцінкевіча – у выніку яна (творчасць) падлягала з іх боку адназначным негатыўным ацэнкам.

У такім кантэксце паказальнымі з’яўляюцца вывады Я. Купалы з названай вышэй рэцэнзіі (“Наша ніва”, № 5) на спектакль па творы В. Дуніна-Марцінкевіча “Залёты”, пастаўлены 25 студзеня 1915 г. Вызначыўшы тое, чаго не дасягнуў В. Дунін-Марцінкевіч², крытык адзначыў наступнае: “<...> Для тых часоў <...> “Залёты” напэўна мелі вялікую вартасць <...> Для цяперашняга беларускага грамадства “Залёты” ёсць ні болей ні меней як сумны ўспамін [падкрэсленае тут у рэцэнзіі выдзелена курсівам. – А.М.] тых часоў, калі людзі думалі і верылі, што ў адных станюў белая косць у цэле, а ў другіх – чорная. Сягоння пачынае рунецць другая рунь, выходзяць на поле бітвы за лепшую долю для чалавецтва іншыя сабковічы, сабковічы духу, і чакаюць не “Залётаў”, а вяселля, на якім бы адбылося вялікае свята беларускай вызваленчай з пунт векавечных душы” [4, с. 53].

Найбольш разгорнутую характарыстыку грамадзянскай пазіцыі, а таксама твораў В. Дуніна-Марцінкевіча даў у першай трэці XX ст. М. Гарэцкі ў артыкулах і “Гісторыі беларускае літаратуры” (1924).

¹ Варта пры гэтым звярнуць увагу на такое меркаванне, якое даецца ў “Каментарыях” да зборніка Ф. Багушэвіча “Творы”: “<...> пішучы сваю прадмову, пазт, напэўна, не ведаў найбольш таленавітых, значных твораў драматурга “Пінскую шляхту”, “Залётаў” [2, с. 65].

² Шчыра стаяў на стражы інтарэсаў гэрбоўнай шляхты; ... не мог стаць усёй душою на старане дэмасу, на старане толькі што выпушчанага з-пад панскай няволі мужыка-беларуса; ... аўтара не патрапіла захапіць хваля вызваленчага ветру з Захаду; ... не мог падмеціць другіх сабковічаў, другіх дабраковічаў не золата, а духу! А ўжо былі на Беларусі такія, – узяць бы хоць Сыракомлю [4, с. 52].

У публікацыі “Вінцук Дунін-Марцінкевіч” (1919 – “Беларускае жыццё”) ён наступным чынам ахарактарызаваў ролю аўтара “Гапона” ў развіцці беларускай літаратуры XIX ст.: “*Але хоць і не йдзе ён на самым перадзе як галоўны правадыр, затое ж ён пэўным ужо шляхам вядзе за сабою вялікую грамаду шырокага грамадства, вядзе яе сваім прыгожым беларускім словам. Такім чынам, В. Дунін-Марцінкевіч падрыхтаваў нашую новую літаратуру, падрыхтаваў Ф. Багушэвіча*” [5, с. 234].

У сувязі з гэтым звернемся да высноў М. Гарэцкага, выказаных ім пазней – у 1924 г. – ва ўжо згаданай працы “Беларускі тэатр...”. Вызначыўшы храналагічныя межы “адраджэння беларускай культуры” (XVIII – XIX стст.), М. Гарэцкі адзначаў, што “адраджэнне беларускай культуры доўгі час не выходзіла за межы выключна літаратурных спроб <...>” [5, с. 249]; яно, “хоць бы і ў цесных рамках, а не спынялася, <...> пашырала рамкі з чыста літаратурнага выгляду аж да выгляду чыста палітычнага (К. Каліноўскі ў сваіх імкненнях і сваёй дзейнасці)” [5, с. 251]³. Звярнуўшы ўвагу на тое, што “мастацкая драматычная творчасць з’яўляецца труднейшаю літаратурнай творчасцю і для свайго належна высокага развіцця вымагае належна высокага становішча ўсяе нацыянальнай літаратуры” [5, с. 251], М. Гарэцкі адзначае, што “магла бы з’явіцца ў нас драма і нацыянальны тэатр у новым выглядзе яшчэ і да Марцінкевіча” [5, с. 253], але не з’явіліся, бо “агульныя ўмовы адраджэння беларускай культуры” былі “асабліва цяжкія”, “асабліва перашкаджалі якраз развіццю нацыянальнага беларускага тэатра, а тым самым у вялікай меры і развіццю драматычнай творчасці ў беларускай мове” [5, с. 253]. У такім кантэксце і ў кантэксце пазітыўна катэгарычных ацэнак М. Гарэцкім творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча значнай як для разумення значэння творчасці аўтара “Сялянкі”, так і сутнасці пазіцыі самога даследчыка з’яўляецца яго наступная выснова: “Праўдзіваю спробаю пакласці пачатак тэатра ў беларускай мове ў тую эпоху несвядомага адраджэння беларускай культуры можна лічыць спробу, зробленую Марцінкевічам у палове XIX веку на менскай сцэне”; В. Дунін-Марцінкевіч “быў самым плодным беларускім пісьменнікам XIX веку і першы пакінуў след у беларускай літаратуры не толькі як эпіклірык, але і як драматург” [5, с. 254]. Вызначыўшы сапраўды каштоўнае значэнне В. Дуніна-Марцінкевіча ў справе зараджэння нацыянальнага тэатра, М. Гарэцкі (пры гэтым прыгадаем, што ён звязваў беларускае адраджэнне менавіта з развіццём тэатра) далей у даследаванні “Беларускі тэатр...” вызначае і характарызуе негатыўныя якасці творчасці аўтара “Сялянкі”: “Марцінкевіч узяў кірунак на паню, якія зусім не былі зацікаўлены ў адраджэнні беларускай культуры <...> / гэта быў памылковы шлях”. Ствараючы і ставячы “Сялянку” на мінскай сцэне, Марцінкевіч не меў “належнай свядомасці” (трэба меркаваць, нацыянальнай); кіраваўся пачуццёваасцю, сентыментальным настроем, хлопаманствам; “тут была толькі забава, забава панская”; “не было тут ідэйнай заўзятасці, не было рэвалюцыйнасці, не было патрэбнай дзеля забеспячэння поспеху свядомасці”. “Творчасць Марцінкевіча мае характар падвойнасці, палавінчатасці <...>” [5, с. 257]. М. Гарэцкі негатыўна ацэньвае класавую пазіцыю, “сацыяльную несвядомасць” В. Дуніна-Марцінкевіча: “ён наогул не падышоў з сваімі творамі да беларускай масы, што і не мог зрабіць чалавек з яго ідэалогіяй <...>, Марцінкевіч і

³ Пазіцыя М. Гарэцкага ў гэтай працы адносна беларускага адраджэння вызначанага ім перыяду дастаткова невыразная, а то і супярэчлівая (пра гэта сведчаць цытаты, прыведзеныя ў асноўным тэксце, а таксама высновы аб адсутнасці драматычных твораў у “новай літаратуры аж да Марцінкевіча”, адсутнасці “да таго часу спроб тварыць новы беларускі тэатр” [5, с. 252-253]); такая пазіцыя затым у гэтай працы ўдакладняецца вызначэннем “несвядомага адраджэнне беларускай культуры”.

сваёю драматычнаю творчасцю не мог захапіць шырокія масы” [5, с. 258]; у ёй “няма праўдзіва-мастацкага драматызму”. У той жа час М. Гарэцкі вызначае і характэрна твораў драматурга: Марцінкевіч “дае жывыя сцэны народнага жыцця, <...> масавыя сцэны, народныя песні, дуэты, скокі, музыку, народны гумар” [5, с. 259]. Катэгарычныя негатыўныя ацэнкі даў М. Гарэцкі “справе мовы драматычных твораў Марцінкевіча”, прадстаўленню яе як мужыцкай і панскай у адпаведнасці з носьбітамі гэтай мовы ў творах [5, с. 259-261]. У такім кантэксце ён робіць наступны вывад: “Марцінкевіч уважаў, што, мусіць, лепей будзе, калі гэтая публіка пачуе са сцэны ад паноў польскую, а не беларускую мову. Значыцца, ён пісаў свае творы не столькі дзеля шырокіх беларускіх мас, якія не ўмелі па-польску і па-расійску, колькі дзеля паноў, якія ўмелі гэтыя мовы. Тут быў, можа, практычны падыход <...> згоднікага характару, каб звалючына прыручыць паноў да тэатра ў беларускай мове. Але ў імя гэтага згодніцтва Марцінкевіч зграшыў і супроць лепшых поглядаў на беларускую літаратуру і супроць беларускага тэатра дзеля беларускіх мас” [5, с. 260].

У дадзеным выпадку можна сцвярджаць, што вывады М. Гарэцкага аб дзейнасці В. Дуніна-Марцінкевіча вызначаюцца катэгарычнасцю, што можна растлумачыць супярэчнасцю літаратуразнаўчай метадалогіі М. Гарэцкага, выкарыстанай у адносінах да творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча. Даследчык жадаў бачыць у аналізуемых п’есах асветніцкія і адраджэнскія матывы і ідэі, тэндэнцыі, на якія арыентаваўся сам. Тое, што было магчымым у першай трэці ХХ ст. у адносінах да драматургічнай творчасці і тэатра на беларускай мове, не заўсёды па аб’ектыўных і суб’ектыўных прычынах магло быць дасягальным у кантэксце грамадзянскай пазіцыі і творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча ў ХІХ ст. Урэшце творы гэтага пісьменніка – зусім іншая ў параўнанні з літаратурай першай трэці ХХ ст. эстэтычная сістэма, ацэньваць яе з пазіцыі абсалютызацыі грамадзянскіх і літаратурных эстэтычных ідэалаў першай трэці ХХ ст., як гэта зрабіў М. Гарэцкі, – у пэўных адносінах адыходзіць ад уліку рэальна магчымага ў культурна-літаратурным працэсе. Тым болей, што і сам М. Гарэцкі ў публікацыі “75 гадоў оперы «Сялянка»” (“Наша думка”, 1921) сведчыў, што “<...> Марцінкевіч далёкі ад нашай сучаснай нацыянальнай і класавай свядомасці, як далёка неба ад зямлі”; аднак тут жа ён адзначае, што Марцінкевіч “часам сеяў зярняты беларускай свядомасці поўнаю жменьваю” [5, с. 242].

Найбольш пераканальнымі ў кантэксце праблемы “нацыянальнае адраджэнне беларускай культуры ХІХ ст.” з’яўляюцца, на мой погляд, вывады М. Багдановіча аб асаблівасцях адраджэнскіх тэндэнцый у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча. Пакінуўшы без каментарыя яго высновы аб недасканаласці “стиха” гэтага пісьменніка (аб гэтым – [6, с. 242]), звернем увагу на наступныя высновы даследчыка: “Однако заслуги Марцинкевича перед белорусской литературой лежат <...> в области чисто исторической. Они в том демократизме, который веял от сентиментально-народнических поэм Марцинкевича, в той гуманистической тенденции, которая явственно проступает из каждой их строки <...>, он возбуждал вокруг своих произведений разговоры и полемику, напоминал о существовании белорусского языка и зародышей белорусской литературы, наводил на вопрос о возможности их дальнейшего развития” [6, с. 269]. Такія высновы М. Багдановіча сапраўды ўлічваюць гістарычнае значэнне творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча найперш для ХІХ ст.

Суаднясенне мастацкага свету твораў В. Дуніна-Марцінкевіча, яго грамадзянскай пазіцыі з кантэкстуальна катэгарычнымі “чаканнямі” даследчыкаў ад гэтага пісьменніка таго, што рэальна ў адносінах да яго асобы не магло відавочна складвацца і развівацца (іначай гэта быў бы ўжо не В. Дунін-Марцінкевіч),

прыводзіць да высновы аб адыходзе ў прааналізаваных працах ад уліку рэальна магчымага ў канкрэтнай гістарычнай абстаноўцы, а ў выніку гэтага ўзнікнення перадузятых крытычных ацэнак. Праецыраванне задач грамадска-нацыянальнага зместу сучаснасці на літаратурны працэс мінулага без уліку ўмоў, магчымасцей здзяйснення такіх задач у мінулым прыводзіць да гістарычна абумоўленай суб'ектыўнасці літаратуразнаўчых ацэнак.

ЛІТАРАТУРА

1. Пачынальнікі. 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / Уклад. Г.В. Кісялёў; рэд. В.Б. Барысенка, А.І. Мальдзіс. – Мінск: Нав. і тэхніка, 1977. – С. 294-316.
2. **Багушэвіч, Ф.** Творы / Ф. Багушэвіч. – Мінск: Маст. літ., 1991. – С. 65.
3. **Ядвігін Ш.** Выбраныя творы / Ядвігін Ш. – Мінск: Маст. літ., 1976. – С. 297-300.
4. **Купала, Я.** Поўны збор твораў: у 3 т. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 2002. – Т. 8: Артыкулы, нататкі, выступленні. – С. 51-54.
5. **Гарэцкі, М.** Творы / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1990. – С. 232-34, 241-242, 249-262.
6. **Багдановіч, М.** Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск: Нав. і тэхніка, 1993. – Т. 2: Маст. проза, пераклады, літаратурныя артыкулы, рэцэнзіі і нататкі, чарнавыя накіды. – С. 257-285.